

СТАНОВИЩЕ

По процедура за защита на дисертационен труд на тема
**"Технология и общество в края на второто хилядолетие пр. Хр. в
западното Черноморие. Селището от късната бронзова епоха край
Дуранкулак"**

за придобиване на образователна и научна степен „доктор“

от

кандидат: **БОГДАН СТОЯНОВ АТАНАСОВ,**

Научна област: 2. Хуманитарни науки

Професионално направление: **2.2. История и археология**

докторант на самостоятелна подготовка, отчислен с право на защита в докторска
програма „Археология“ Нов Български Университет,

Научен ръководител: проф. дин Иван Гацов

Становището е изготвено от:

доц. д-р **Юлия Милчева Цветкова**, СУ "Св. Климент Охридски", ИФ,
Катедрата по Стара история, тракология и средновековна история

член на научното жури със заповед № 3-РК-61/6.12.2023 г. на Ректора на НБУ

1. Обща характеристика на дисертационния труд

Дисертационният труд на Богдан Атанасов на тема „Технология и общество в края на второто хилядолетие пр. Хр. в западното Черноморие. Селището от късната бронзова епоха край Дуранкулак“ е посветен на един слабо и недостатъчно проучен период в българската историография – края на бронзовата епоха и съпътстващите културни процеси в североизтока на културно-географското понятие Тракия. на Трудът е оформен в две части - текстова от 363 стр. и графична, включваща 32 табла.

Текстовата част е структурирана в уводна част (Увод и Благодарности - 10 стр.), десет глави със съответни подточки представляващи логическите акценти (1. История на проучванията и цели на работата - 64 стр., 2. Физико-географски условия и палеосреда в края на 2. хил. пр. Хр. на Източните Балкани и съседните региони – 32 стр., 3. Археологическите разкопки на селището от късната бронзова епоха в Дуранкулак - 16 стр., 4. Големият остров в Дуранкулашкото езеро и разположението на селището от късната бронзова епоха – 3 стр., 5. Архитектура и стратиграфия на селището от късната бронзова епоха в Дуранкулак – 170 стр., 6. Земеделие и скотовъдство – 6 стр., 7. Керамика и хронология – 21 стр., 8. Дребни находки – 2 стр., 9. Предмети от кремък – 5 стр., 10. Предмети от метал – 3 стр., Заключение – 5 стр.). Цитираната литература (с. 328-349) включва 366 публикации от които 78 на кирилица). Интегрална част от текста са 159 образи, които няма как да бъдат изнесени като приложения, защото това би усложнило значително възприемането на текста и проследяването на заключенията.

В графичното приложение Част 2 „Табла“ са включени включва общите планове и позиция на проучените структури (Т. 1-9), както и таблата със систематизираните рисунки и изображения керамичните форми, вкл. и паралели с Троя VII b1 и b2. Приложенията са също смислово свързани с основната разработка, като са реферирани в основния текст.

Оформлението е изчистено, наборът на компютърните страници е четивно представен, надхвърлящ значително приетия стандарт от 1800 знака, цитирането е в текста в скоби, което е и възприетият начин за дисциплината.

2. Съдържателен анализ на научните постижения на кандидата в представения дисертационен труд

Представеният дисертационен труд има за основна задача обработката и публикацията на материалите от археологическите проучвания през 1970те и 1980те години на къснобронзовите структури и съответни материали от разкопките на многослойния обект Дуранкулак, проведени навремето от екип под ръководството на Хенриета Тодорова.

Богдан Атанасов, разбира се, не се ограничава само до тази инак и много неблагодарна задача да са работи с материали и методи на проучване от преди 40 години. Настоящият текст е прекрасна демонстрация на комбинираният анализ от археологически, исторически, интердисциплинарни проучвания (в рамките на сферата на archaeological science) за постигане на целите и отговор на поставените в заглавието на труда въпроси, но и очертаването на много нови такива. Това не е изненада за познатия стил на писане и мислене на колегата, но е удоволствие да се проследят разсъжденията му (логични и добре обосновани) за предлаганите реконструкции, интерпретации, аргументирани корекции на датировки на обекти, които водят до по-доброто ни разбиране и осмисляне на времето на КБЕ – РЖЕ в Тракия в рамките на Източното Средиземноморие и Балканите.

Няма как да не се съгласим с него, че „на края на бронзовата и началото на желязната епоха на Източните Балкани е посветена учудващо малко литература“, което контрастира с „огромния обем от изследвания на този въпрос в Егейския район и Източното Средиземноморие“ (с. 1). Настоящият труд дава реален шанс да се преодолее постепенно тази липса. Други наскоро защитени такива разработки като дисертацията на колегата Пламен Георгиев на тема „Селищна система по средните течения на реките Марица и Тунджа през късната бронзова и ранната желязна епохи“, защитена през 2023 г. в

НАИМ-БАН, се вписват в проблематиката на прехода КБЕ-РЖЕ, макар и с акцент основно върху следващия период на ранната желязна епоха.

В рамките на краткото становище не бих си позволила да коментирам пространно всичките глави на труда. Не мога да не спомена обаче изключително ерудирания език и завладяващ разказ на автора да преведе читателя с лекота през може би една от най-сложните и дискутирани проблематики на късната бронзова епоха, през хилядите страници научна литература, спазвайки неотменно високото научно ниво, боравейки с лекота и компетентно с разнородна изворова база – писмени документи на хититите, египтяни или Овидий, палиноложки изследвания, радиокарбонни дати, или археозоология и т.н.

Първата глава, озаглавена „История на проучванията и цели на работата“, не е само това. Там са представени и теоретичните концепции на Томсен, Гордън Чайлд, Ренфрю или Снодграс, които са критично оценени с дължимото уважение, но и с оглед съвременното развитие и състояние на науката археология, разгледани са дифузионистките, миграционните и еволюционистки концепции за развитието на културите, проблемите с разпространението на желязото, с предатирането на пластове в Троя VIIb. Така, следва да се съгласим с колегата, че КБЕ и РЖЕ са динамични времена с висока мобилност, но единствените убедителни и археологически проследими данни са за миграцията на балканско население в Троя (VIIb1 и 2 в 12-11 в) и от Италия към континентална Гърция и островите до Кипър в 13-12 в., като най-вероятно става въпрос за малки групи хора, установили се като част от смесени домакинства, т.е. живеещи съвместно с местното, и няма как да ги възприемаме като причинители на микенския колапс (с. 60).

На този фон е представено и развитие на археологическите изследвания на КБЕ-РЖЕ в Източните Балкани и Западното Причерноморие до ново време, като са очертани затрудненията пред интерпретацията – малко на брой по-цялостно проучени обекти според съвременните методологически критерии (за което авторът има лични приноси като ръководител на широк екип в проучването на обекта Бресто), тънкослойност на обектите от КБЕ, липсата на вертикална стратиграфия да проследяването на етапите от края на КБЕ и др. В тази картина мястото на обекта Дуранкулак се явява важен репер за североизтока на Тракия, и което определя ясно дефинираните цели – „критична обработка на информацията и данните от разкопките на селището от КБЕ в Дуранкулак (с. 63), което да позволи правилното разбиране на КБЕ.

Глава 2. „Физико-географски условия ...“ е особено ценна предвид критичния разбор на различните хипотези за климатичните промени - предполагащото засушаване и застудяване в края на КБЕ и влиянието му върху динамиката на историческите процеси. Въпреки че ни е удобно и лесно да мислим и да генерализаваме причините за залеза на обществата от КБЕ като следствие от природни и климатични несгоди, изследванията по проблематиката не водят до еднозначно решение, както изтъква колегата Атанасов (с. 72-76) – датировките на климатичните промени са поставяни различно, разминавания има между писмените извори за района на Леванта и Мала Азия (египетски и хититски документи), които фиксират земеделски оскъдици през 13 в. пр. Хр., докато палиноложките профили, с всичките критики и условности - поставят застудяване/засушаване в 12 в. пр. Хр. (Каниевски и кол.).

Глави 3 – 5 са посветени на проучванията на обекта Дуранкулак. Тук е представена изворовата база – запазената документация от археологическите разкопки (дневници, обобщени отчети, фотодокументация, графични заснемания), които са анализирани за очертаване на използваните методи на проучване и са разгледани критично, с оглед произтичащите от това проблеми и ограничения за стратиграфското позициониране и обвързването на контекста са находките. Глава 5, която е и същинската част на дисертацията (разположена на 170 страници), е с изключително приносен характер. С много внимание към детайла, анализ наличната фотодокументация и съпоставка с общите заснемания на обекта са коригирани предходната периодизация на обекта, като реконструирани три, а не четири фази в рамките на КБЕ, възстановена е площта и типовете постройки в тези фази на обитаване, които се отличават с каменните си цокли, като отделните постройки са били разположени на известно отстояние една от друга подредени линейно на склона, оформен с терасираща стена.

Тези наблюдения не са самоцел, те са всъщност основата, върху която се реконструират изводите за организацията на обществото, съпоставките му с околните общности и очертаване на подлежащите процеси. Ще си позволя да обърна внимание именно на тези наблюдения: „Съвместното изграждане на терасиращи стени и отбранителни съоръжения може да създаде хоризонтални връзки сред жителите на едно селище, но би могло и да ги допринесе за концентрацията на власт в ръцете на отделни личности, фамилии или родословия (lineage).“; „само за пет селища на територията на България от този период знаем как са разположени постройките в пространството“ (с. 251). В сравнение с това, в украинското Причерноморие (култура Сабатинивка) илюстрира друга архитектурна концепция (264-5) - сложна агломерация от постройките, което Атанасов смята, че може да се отдаде на „разлики в семейните структури“ и може да е илюстрация за „високия социален контрол“.

По отношение на един доста често коментиран факт за тънкослойността на обектите от КБЕ-РЖЕ, традиционно възприеман като белег за номадски, полуномадски/тарнсхумантни общества, колегата изтъква, че това не може да е категорична индикация, доколкото археозоологичните изследвания показват в анализирани такива обекти присъствие на кости от животни (прасета), които не следват сезонните миграции, и съответно не може да се твърди, че въпросните общества са на специализирани скотовъдци (с. 270). Според него „причините за краткотрайността на селищата от КБЕ не трябва да се търсят толкова в стратегиите на отглеждане на домашните животни, а по-скоро във вида земеделие.“ (с. 291)

Особено ценен е анализът на керамичния материал в глава 7. Запазеният такъв от разкопките е сравнително оскъден (1044 фр., 400 от които подлежат на количествени анализ – с. 295). Въпреки проблемите с невъзможността да се установи категорично стратиграфската позиция на индикативните фрагменти и съдове, проблемите с радиокарбонните дати от обекта (срв. с. 312), стиловите паралели и съпоставката с известните форми от други синхронни обекти позволяват да се направят някои наблюдения и заключения. Тук бих се съгласила, че Тип ДК-3 на кантаросовидните съдове по-скоро принадлежи на РЖЕ (с. 306), каквито и паралели е склонен да види колегата.

Важно наблюдение е предлаганото изтегляне назад във времето на началната дата на некропола в Сборяново – към началото на 11 в. пр. Хр. (с. 48f и 303), добре аргументирано с общоприетата днес дата за Троя VII b в периода от ок. 1200 до ок. 1050 пр. Хр.

В главата „Заключение“ са проследени динамиките на обществата в Тракия през КБЕ: появата през 14 в. пр. Хр. на микенска керамика в Родопите, съответно на „нови форми на социално поведение (банкет, симпозион)“, 13 в. пр. Хр. – на по-масова употреба на камъка в постройките и терасиращи стени, 12 в. пр. Хр. – архитектурен разцвет (с примера на Дуранкулак), който се проследява в използването на каменни плочи в подовата облицовка на някои къщи, паралелно с намаляването на украсената керамика). С известни уговорки, Богдан Атанасов е склонен да приеме определянето на 12 в. пр. Хр. като преходен период между КБЕ и РЖЕ. Наблюдаваните през 11 в. пр. Хр. особености на организацията на селищните структури на по-голямото разстояние между постройките и увеличаване на физическата и социална дистанция, той интерпретира като свидетелство за повече свобода, т.е. по-слаб социален контрол (с. 326).

3. Качества на автореферата

Авторефератът отразява коректно съдържанието на дисертационния труд и отговаря на всички изисквания за изготвянето на резюмираното представяне на разработваната тема и основните наблюдения. Посочените приноси на дисертационни труд отразяват обективно качествата на разработката.

4. Аprobация на резултатите

Посочените научни трудове – дисертационен труд и статии отговарят на минималните национални изисквания за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ в научната област и професионално направление на процедурата.

В представения дисертационен труд и научни трудове по тази процедура няма плагиатство.

5. Критични бележки и препоръки

Текстът има нужда от внимателна редакция на някои граматически и технически грешки: пунктуация, разместени/пропуснати букви при имената на цитираните автори, липсващи заглавия в литературата (напр. Gotsev 1996, 2010 (може би последното е на бълг.?); Gahan, J. J. 1978, 'Ovid: The Poet in Winter,' CJ 73: 198-202), обр 9.2. липсва, има само надпис; Рамзес 3 на с. 323 е по-добре да стане Рамзес III.

Като част от работния процес е останало на с. 73 „Куш кая постоянно селище ли е“ – един много добър въпрос, който заслужава специално внимание и важи за всички останали дискутирани обекти – интензитет и продължителност на обитаването.

Въпреки изтъкнатите аргументи, не съм убедена, че може да се възприема 12 в. пр. Хр. като време на архитектурен разцвет и благоденствие. Възприемането на различни строителни похвати с приложението на необработените камъни за цокли, терасирания или плочести подови камъни е белег за различност, но се ограничава дотук, т.е. е по-скоро някакво развитие, отколкото да е непременно разцвет. Също така не мисля, че сравнението с Икеа е удачно, не само заради скритата (анти?)реклама. Икеа-стиловете по-скоро залагат на минималистичния дизайн, което е друга естетика, в сравнение с пищния кич на кристалните чаши от 1970те и 1980те години. Наистина, липсата на декорация и наблюдаваната простота в стила едва ли може еднозначно да се интерпретира само като упадък, но за другата естетика следва все пак да се помисли за скритите „социални, технологични и ценностни промени“ (с. 311).

Като човек, чийто съзнателен живот попадна в преходен период, не съм също така сигурна за евентуалните негативни конотации по отношение на философията на прехода като по-маловажен период (с. 326). Като историци знаем, че тези фази на трансформации, развитие, усвояване и адаптиране са особено интересни.

Последното мнение е много индивидуално. Такива са предходните, посочени в този раздел, които в никакъв случай не следва да се възприемат като критика. Те са по-скоро размисли, които настоящият дисертационен текст на Богдан Атанасов провокира. А това показва, че е изпълнил задачите и е отворил вратата на належащата научна дискусия в България за края на КБЕ – началото на РЖЕ.

6. Заключение

След като се запознах с представените в процедурата дисертационен труд и въз основа на гореизложеното, **препоръчвам** на научното жури да присъди на Богдан Стоянов Атанасов образователна и научна степен „доктор“ в научна област 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.2. История и археология“.

Изготвил становището:

Дата: 5.03.2024 г.

гр. София

.....

/доц. д-р Ю. Цветкова/